

EĞİTİMCİLER İÇİN

İNSAN HAKLARI VE VATANDAŞLIK

PROF. DR. YASEMİN KARAMAN KEPENEKÇİ

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Eklidir.

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Halen görev yaptığım Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde, "İnsan Hakları ve Demokratik Temel Kurumlar" dersi, kurulduğu 1965 yılından günümüze kadar okutulmaktadır. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Yönetimi ve Planlaması Bölümü, Eğitim Hukuku Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığım 1992 yılında, bu ders sayın hocam Prof. Dr. Esin Konaç tarafından verilmekteydi. Fakülte'de görev ve başladığım ilk günlerden itibaren, yetişmem amacıyla, hocam Prof. Dr. Konaç, bu dersin bazı konularını derste öğrencilerle işlemem için bana fırsat vermiştir. 1996 yılından itibaren ise, bu dersi, görevli olarak yurt dışında bulunduğum dönemler hariç, sürekli ben okuttum. 1997 yılında ise, Fakültemizin yeniden yapılanma sürecinde, yeni açılan öğretmenlik bölümlerinin bazılarının programlarına "Vatandaşlık Bilgisi" dersi yerleştirildi ve bu dersi de vermem konusunda sayın hocam Prof. Dr. Emine Akyüz beni teşvik etti. Bu kitabın hazırlanmasında, yıllardır insan hakları ve vatandaşlık alanının derslerini vermiş olmamın bana kazandırdığı deneyimlerin payı büyüktür. Bu arada hemen belirtmem gerekir ki, bu hocalarım, sadece bu dersleri vermem konusunda değil, aynı zamanda Eğitim Hukuku alanının gerekli kıldığı hukuk bilgisini edinebilmem için, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden dersler almam konusunda da beni teşvik etmişlerdir.

Bu kitapla ilgili birkaç açıklama yapmayı yararlı görüyorum. Öncelikle bu kitabın hem lisans, hem de lisansüstü düzeyde "eğitim" alanında öğrenim gören ve vatandaşlık bilgisi veya insan hakları derslerini alan öğrenciler ile alanda çalışan diğer eğitimcilere yönelik bir içeriğe sahip olması amacından hareket ettim. Bu yüzden, bu kitabın hedef kitleleri tüm eğitimcilerdir. Ama tabii ki, insan hakları ve vatandaşlık alanına ilgi duyan ve bu alanda temel ve yalın bir bilgi düzeyine sahip olmayı isteyen herkesin de bu kitaptan yararlanmaları söz konusudur. Ayrıca, kitabın başlarında "hukuk, insan hakları ve vatandaşlık" ile ilgili temel kavramları açıklamama rağmen, bu kitapta geçen diğer bazı konulara veya kavramlara ilişkin, sorulabileceğini tahmin ettiğim sorular ile ilgili açıklamalarımı dipnotlar halinde, ilgili konunun veya kavramın geçtiği sayfanın altında verdim. Hatta ayrıntı olmasına rağmen kitapta

yer almasının uygun olacağını düşündüğüm bilgileri de yine dipnotlar halinde, ilgili sayfanın altına yerleştirdim. Bu tür açıklamaların ve bilgilerin, bu kitabı okutan tüm öğretim üyelerinin de işini kolaylaştıracağını umuyorum. Yine bu kitabı okutan öğretim üyelerine yardımcı olmak amacıyla, her bölümün sonuna birkaç tartışma sorusu koymayı da yararlı gördüm. Son olarak, bu kitabın okunması sırasında ihtiyaç duyulacak temel yasal metinleri de kitabın arkasına ekleyerek, tüm okuyucuların, yeri geldiğinde bu metinlere kolaylıkla ulaşabilmelerini sağlamaya çalıştım.

Bu kitabın hazırlanmasında, yukarıda da belirttiğim gibi, uzun zamandır insan hakları ve vatandaşlık ile ilgili dersleri okutuyor olmamın yanında, başta değerli hocalarım Prof. Dr. Emine Akyüz ile Prof. Dr. Esin Konanç olmak üzere tüm hocalarımın üzerimdeki olumlu etkilerini hep hissettim. Bütün hocalarıma yetişmemdeki emeklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca, kitabı, yaz tatilinde olmasına rağmen okumayı kabul eden ve çok değerli görüş ve önerileri ile kitabın gelişmesine önemli katkılarda bulunan sayın hocam Prof. Dr. Emine Akyüz'e bu desteğinden dolayı da en derin şükranlarımı sunarım. Yine, kitabı baştan sona okuyarak, anlaşılabilirliğini ve dil bilgisi kurallarına uygunluğunu sağlamak üzere değerli önerilerde bulunan sevgili arkadaşım Dr. Canan Aslan'a da en içten teşekkürlerimi sunarım. Kitabın basımında emeği geçen Sayın Ünal Sevindik ve diğer Ekinoks çalışanlarına da teşekkür ederim. Son olarak, bu kitap da dâhil olmak üzere tüm akademik çalışmalarımda bana manevi desteklerini esirgemeyen başta eşim Doç. Dr. İlker Kepenekci ile oğullarım Abdullah Erim ve Oğuz Kerem olmak üzere tüm aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Kitabın tüm okuyuculara yararlı olmasını dilerim.

Ankara, Ağustos 2008

Doç. Dr. Yasemin Karaman Kepenekci

Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi
Öğretim Üyesi

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Sosyal bilimler içinde değerlendirilebilecek olan “İnsan Hakları ve Vatandaşlık” alanının önemi her geçen gün artmaktadır. Bu alanla hukukçular, felsefeciler, tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler ve eğitimciler ilgilenmişler ve eserler vermişlerdir. Daha çok eğitimci hedef kitlesi için (özellikle sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü öğrencileri için) yazılmış olan bu kitaba ilişkin, ilk baskının yapıldığı günden bugüne kadar birçok geri bildirim aldım. Bu geri bildirimlerin hemen hemen tümü kitabın yazılış amacına hizmet ettiği yönündeydi ve beni çok mutlu etti. Bazı geri bildirimler de kitabın geliştirilmesine ilişkin değerli görüşler içermekteydi. İlk baskısı tükenen ve ikinci baskısı yapılmak istenen kitapta bu görüşleri ve özellikle 1982 Anayasası’nda 12 Eylül 2010 tarihli halkoylamasıyla yapılan değişiklikleri dikkate alarak bazı eklemeler ve düzeltmeler yaptım. Ama yalınlık, anlaşılabilirlik, Türkçe yazım kurallarına ve hedef kitleye uygunluk gibi ölçütlerindeki kararlılığımı kitabın ikinci baskısında da korumaya özen gösterdim.

Kitabın ikinci baskısının da tüm okuyuculara yararlı olmasını dilerim.

Ankara, Ağustos 2014

Prof. Dr. Yasemin Karaman Kepenekci

Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi
Öğretim Üyesi

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I TEMEL HUKUK BİLGİSİ.....	13
Toplumsal Düzen Kuralları.....	13
Görgü Kuralları.....	14
Gelenek (Örf ve Adet) Kuralları.....	14
Ahlak Kuralları.....	15
Din Kuralları	15
Hukuk Kuralları	15
<i>Yaptırım</i>	16
<i>Hukuk Kurallarının Türleri</i>	18
<i>Hukukun Tanımı</i>	19
Hukukun Dalları	19
İdeal Hukuk- Pozitif Hukuk.....	19
Ulusal Hukuk (İç Hukuk) – Uluslararası Hukuk (Dış Hukuk).....	20
Maddi Hukuk - Biçimsel Hukuk	20
Kamu Hukuku - Özel Hukuk	21
<i>Kamu Hukuku</i>	23
<i>Özel Hukuk</i>	25
<i>Karma Nitelikli Hukuk Dalları</i>	26
Hukukun Kaynakları.....	28
Yazılı Hukuk.....	28
Gelenek Hukuku (Örf ve Adet Hukuku)	32
İçtihat Hukuku (Yargısal İçtihat).....	33
Bilimsel İçtihat (Öğreti)	33
Hukuk Sistemleri.....	34
Kara Avrupası Hukuk Sistemi	34
Anglo-Sakson Hukuk Sistemi.....	34
Sosyalist Hukuk Sistemi	35
Tartışma Soruları	35
BÖLÜM II İNSAN HAKLARI VE VATANDAŞLIK	
ALANINDA GEÇEN TEMEL KAVRAMLAR.....	37
İnsan	37
Vatandaş (Yurttaş)	37
Hak.....	42
Özgürlük	43
Özgürlüklerin Sınırlanması	46

Özgürlüklerin Sınırlanmasındaki Sistemler	48
Ödev	50
İnsan Hakları	51
Temel Haklar ve Özgürlükler	51
Demokrasi	54
Demokrasi Sınıflamaları	55
Devlet	57
Devletin Varlık Koşulları	58
Devletin Niteliği	59
Devlet Biçimleri	59
Devlet Gücünü Sınırlandıran Etmenler	63
Tartışma Soruları	69
BÖLÜM III İNSAN HAKLARININ BATI'DAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	71
Eskiçağda Batı'da (Eski Yunan'da ve Roma'da) İnsan Hakları	71
Ortaçağda Batı'da İnsan Hakları	73
Yeniçağda (Mutlak Monarşiler Döneminde) Batı'da İnsan Hakları.....	74
17. ve 18. Yüzyıllarda Batı'da İnsan Hakları	75
İnsan Hakları Alanındaki Doktrinler	75
İnsan Haklarının Batı'da Uygulamaya Geçmesi: İnsan ve Vatandaş Hakları Belgeleri.....	78
<i>İnsan Haklarının İngiltere'de Uygulamaya Geçmesi</i>	79
<i>İnsan Haklarının Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulamaya Geçmesi</i>	80
<i>İnsan Haklarının Fransa'da Uygulamaya Geçmesi</i>	82
19. Yüzyılda Batı'da İnsan Hakları	83
20. Yüzyılda Batı'da İnsan Hakları	85
Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Batı'da İnsan Hakları	85
İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Batı'da İnsan Hakları	86
Tartışma Soruları	86
BÖLÜM IV İNSAN HAKLARININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ	87
Cumhuriyet Öncesinde İnsan Hakları	87
Eski Türklerde İnsan Hakları.....	87
Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İnsan Hakları	88
<i>Sened-i İttifak</i>	89
<i>Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)</i>	91
<i>Islahat Fermanı</i>	94
<i>Meşrutiyet Dönemleri</i>	96
Kurtuluş Savaşı Döneminde İnsan Hakları	100
Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları	103
1924 Anayasası	103
1961 Anayasası	105
Tartışma Soruları	108

BÖLÜM V 1982 TARİHLİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI	109
1982 Anayasası'nın Tanıtımı.....	109
1982 Anayasası'nın Başlangıç İlkeleri	113
1982 Anayasası'nın Genel Esasları.....	114
1982 Anayasası'na Göre Devletin Temel Nitelikleri	116
İnsan Haklarına Saygılı Devlet.....	116
Atatürk Milliyetçiliğine Bağlı Devlet.....	116
Demokratik Devlet.....	119
Laik Devlet	123
Sosyal Devlet.....	125
Hukuk Devleti	127
1982 Anayasası'nda Yer Alan Temel Haklar ve Özgürlükler	130
Temel Hakların ve Özgürlüklerin Niteliği	131
Temel Haklar ve Özgürlüklerin Sınırlanması	133
Temel Haklar ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanılmaması	134
Temel Haklar ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulması	135
Temel Haklar ve Özgürlükler Açısından Yabancıların Durumu	135
1982 Anayasası'na Göre Devlet Sistemi	136
Yasama Organı.....	136
<i>Yasama Etkinliğine İlişkin Kimi Kavramlar</i>	<i>137</i>
<i>TBMM Üyelerinin Seçimi ve Üyeliğin Düşmesi</i>	<i>139</i>
<i>TBMM'nin Görev ve Yetkileri</i>	<i>140</i>
<i>TBMM'nin Yapısı ve Çalışma Düzeni</i>	<i>142</i>
Yürütme Organı	144
<i>Cumhurbaşkanı</i>	<i>144</i>
<i>Bakanlar Kurulu</i>	<i>148</i>
<i>Kamu Yönetimi.....</i>	<i>151</i>
Yargı Organı	158
<i>Yargı Bağımsızlığı</i>	<i>158</i>
<i>Yargı Kuruluşları.....</i>	<i>160</i>
Tartışma Soruları	164
BÖLÜM VI İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI ALANA GEÇİŞİ.....	165
Uluslararası Hukuk.....	165
Uluslararası Örgütler ve Belgeler.....	168
Birleşmiş Milletler Örgütü.....	169
<i>Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.....</i>	<i>174</i>
<i>Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri.....</i>	<i>176</i>
Avrupa Konseyi	183
Diğer Uluslararası İnsan Hakları Örgütleri	190
<i>Amerikan Devletleri Örgütü</i>	<i>190</i>
<i>Afrika Birliği Örgütü</i>	<i>190</i>
Diğer Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri.....	190
<i>Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Helsinki Sonuç Belgesi</i>	<i>191</i>
<i>İkinci Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Paris Şartı</i>	<i>191</i>

Uluslararası İnsan Hakları Sivil Toplum Kuruluşları.....	191
<i>Uluslararası Kızılhaç Komitesi</i>	192
<i>Uluslararası Af Örgütü</i>	192
Tartışma Soruları	192
BÖLÜM VII İNSAN HAKLARI VE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ	193
İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitiminin Tanımı	193
Etkili İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi	194
Tartışma Soruları	200
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	201
EKLER	205
EK 1. 1982 TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI	207
EK 2. FRANSIZ İNSAN VE VATANDAŞ HAKLARI BİLDİRGESİ	275
EK 3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ	277
EK 4. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ.....	282

BÖLÜM I

TEMEL HUKUK BİLGİSİ

Bu bölümde toplumu düzenleyen kurallar, bu kurallar içinde hukuk kurallarının yeri ve önemi ile hukuk kavramı tartışıldıktan sonra, hukukun dalları ve hukukun kaynakları konuları ele alınmıştır.

Toplumsal Düzen Kuralları

İnsanlar yaradılışları gereği toplum içinde yaşarlar. Toplum içinde yaşayan insanlar yaşamlarını en iyi şekilde sürdürebilmek için sahip oldukları güçleri kullanırlar. İnsanların bu güçleri denetim altına alınmadığında, sergilenecek davranışlarla toplumun kendi varlığını sürdürmesi tehlikeye düşebilir. Bu nedenle insanlar arası ilişkilerin belli bir düzen içinde yürütülmesi gerekir. Toplumlarda düzenin sağlanabilmesi için güçlerin dengelenmesi ve bir takım kuralların oluşturulması gerekir. Bu kuralların hepsine “toplumsal düzen kuralları” denir.¹

Toplumsal düzen kurallarının amacı, bireylerin birbirlerine, topluma (ve devlete) karşı, toplumun (ve devletin de) bireylere karşı tutum ve davranışlarını düzenlemek ve ayrıca çıkar çatışmaları arasında bir denge kurmaktır. Öyleyse, bu kuralların bazılarının kişilere ödevler yüklediği, bazılarının yetkiler verdiği söylenebilir.

Toplumsal düzen kurallarının kapsamına “görgü”, “gelenek”, “ahlak”, “din” ve “hukuk” kuralları girer². Aşağıda bu toplumsal düzen kuralları hakkında kısa açıklamalar verilmiştir.

¹ N. Bilge, *Hukuk Başlangıcı - Hukukun Temel İlkeleri*, 1986, s. 11-15; A. Zevkliler, *Medeni Hukuk*, 1992, s. 7; Ş. Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 1993, s. 1; B. Öztan, *Medeni Hukukun Temel Kavramları*, 2002, s. 3.

² Bilge, *a.g.e.*, s. 16-23; Zevkliler, *a.g.e.*, s. 21-28; Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 10-12; Öztan, *a.g.e.*, s. 4-9; Ö. Anayurt, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 2013, s. 28-33.

Görgü Kuralları

Toplumsal düzeni sağlayan, kişilerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını düzenleyen kurallardandır. Toplumsal yaşantının değişik alanları görgü kuralları ile düzenlenir. Örneğin; selamlaşma, misafir ağırlama, yeme, içme gibi.

Görgü kuralları zamana ve yere göre değişiklik gösterir. Diğer bir deyişle, bir toplum veya toplumun bir kesimi için görgü kuralı sayılan bir durum başka toplum ya da toplum kesimi için böyle sayılmayabilir. Ayrıca bundan yıllar önce görgü kuralı olmayan bir durum bugün görgü kuralı sayılabilir. Bu durumun tersi de geçerli olabilir.

Görgü kurallarına uymamanın yaptırımı genellikle toplum tarafından ayıplanma veya kınanmadır. Diğer bir deyişle görgü kurallarına uymamanın yaptırımı manevidir denebilir. Ancak hem görgü kuralı olup hem de hukuk kuralı (pozitif hukuk³) olan durumlar da söz konusudur. Örneğin kişinin sokakta gördüğü bir arkadaşı ile selamlaşması bir görgü kuralıdır. Ancak askerlikte astın üstünü selamlaması hukuksal bir zorunluluktur.

Gelenek (Örf ve Adet) Kuralları⁴

Gelenekler, bir toplumda belirli bir davranışın sürekli ve aynı yönde uzunca bir süre tekrarlanması ve bu davranış biçimine uyulması yönünde genel bir kanunun yerleşmesiyle oluşan kurallardır. Gelenekler ile görgü kuralları birbirine benzer özellikler göstermektedir. Bu yüzden, görgü kurallarını geleneklerin içinde ele almak da yanlış olmaz.

Gelenekler de toplumdan topluma ve zaman içinde değişebilen kurallardır. Diğer bir deyişle yere ve zamana göre değişebilirler.

Geleneklere uymamanın yaptırımı genellikle toplum tarafından dışlanma, ayıplanma, kınanma, soyutlanma (ve hatta dövülme bile) olabilir. Bu yüzden gelenek kurallarına uymamanın yaptırımı da manevidir.

Yine hem gelenek olup hem de hukuk kuralı olan durumlar söz konusu olabilir. Hatta bazı gelenekler (her gelenek değil) zamanla hukuk kuralı haline gelebilir. Ancak, yazılı olmasa bile, bir gelenek hukuk kuralı olduğunda, bu geleneğin artık gelenek olarak değil, hukuk kuralı olarak ele alınması gerekir.⁵

³ Pozitif hukuk ile ilgili açıklamalar ilerleyen sayfalarda verilmiştir.

⁴ Toplumsal düzen kuralları olarak belirtilen geleneklerle, ileride "Hukukun Kaynakları" başlığı altında ele alınan "Gelenek Hukuku (Örf ve Adet Hukuku)" konusu birbirine karıştırılmamalıdır.

⁵ "Gelenek Hukuku (Örf ve Adet Hukuku)" başlığı altında bir geleneğin hukuk kuralı haline gelebilmesinin şartları ele alınmıştır.

Ahlak Kuralları

Toplumda iyilik ya da kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre yapılması ya da yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallardır. Ahlak kuralları kişilerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını düzenlerler ve toplumun barış ve güven içinde yaşamasına yardım eder. Ahlak kuralları da doğal olarak toplumdan topluma ve zaman içinde değişiklik gösterebilir.

Ahlak kurallarına uymama durumunda kişi toplum içinde kınanabilir ve hatta toplum dışına atılabilir. Bu durumda ahlak kurallarına uymamanın yaptırımının da manevi olduğu söylenebilir. Ancak, bilindiği üzere, ahlak kurallarına aykırı davranışların birçoğu hukuk kurallarına da aykırıdır. Özellikle ceza hukuku tarafından yasaklanan davranışlar, ahlaka da aykırı davranışlardır. Örneğin, hırsızlık yapmak gibi.

Din Kuralları

Toplumunu düzenleyen kurallardan biri de din kurallarıdır. Din kitapları toplumu düzenleyen kurullarla doludur. Özellikle eski çağlarda toplumsal düzen kurallarının dinsel bir karakter taşıdığı görülür. Ortaçağ'da da krallar taçlarını din adamları olan papaların elinden giymiş, İslam devletlerinde ise hükümdarlar kendilerini peygamberin halifesi saymışlardır.

Din kuralları ile hukuk kuralları arasında bazı benzerlik ve farklılıklar vardır. Örneğin, din kurallarının yasakladığı bazı davranışlar (adam öldürme gibi) hukuk kuralları tarafından da yasaklanmıştır. Bunun yanında din kuralları insanların inançları ile ilgilidir ve Tanrı buyruğu olduğu için değiştirilemez; ama hukuk kuralları zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir.

Din kurallarına uymamanın yaptırımı da manevidir; çünkü her hangi bir din kuralını ihlal eden (günah işleyen) kişinin bu davranışının karşılığını öbür dünyada alacağına inanılır.

Hukuk Kuralları

Hukuk kuralları da diğer toplumsal düzen kuralları gibi toplum içinde kişilerin tutum ve davranışlarını düzenler. Bu yönüyle hukuk kuralları da diğer toplumsal düzen kurallarına benzer.

Hukuk kurallarının özellikleri şöyle sıralanabilir:

- a) Hukuk kuralları *genel ve soyuttur*. Hukuk kuralları somut ve belirli bir ilişkiye değil, benzer durumdaki tüm ilişkilere uygulanır.
- b) Hukuk kuralları bir *değer yargısına* dayanır.
- c) Hukuk kurallarına uyulması *devlet zoru* ile sağlanır, kısaca, *yaptırımı devlet uygular*. Hukuk düzeninde tüm bireylerin üstünde, kuralları çiğneyen herkese aynı biçimde, eşitlikle ve adil davranan üstün bir güce, devlete gereksinim vardır. Toplumsal barış ve düzeni sağlamak

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akıllıoğlu, T. (1995) **İnsan Hakları, Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**. Ankara: A.Ü.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- Akın, İ.F. (1980) **Kamu Hukuku - Devlet Doktrinleri, Temel Haklar ve Özgürlükler**. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Akyüz, E. (1981) **Eğitim Hukuku Ders Notu**. Ankara: A.Ü.E.F. Eğitim Araştırmaları Merkezi.
- Akyüz, E. (2000) **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Akyüz, E. (2006) Eğitimin Hukuki Temelleri. **Eğitim Bilimine Giriş** (Ed. ř. ř. Erçetin N. Tozlu). Ankara: Hegem Yayınları.
- Akyüz, Y. (2006) **Türk Eğitim Tarihi**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Alpkaya, G. Uluslararası Antlaşmalar ve Örgütler, **Eğitim Kurumları Yönetici Adayları Seçme Sınavlarına Hazırlık ve Yetiştirme El Kitabı**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Anayurt, Ö. (2013) **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ateş, T. (1976) **Demokrasi, Kavram-Tarihi Süreç-İlkeler**. İstanbul: Der Yayınevi.
- Balcı, A. (2001) **Etkili Okul ve Okul Geliştirme**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Bilge, N. (1986) **Hukuk Başlangıcı-Hukukun Temel İlkeleri**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2012) **Hukukun Temel Kavramları**. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Bursalıoğlu, Z. (1987) **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını.
- Büyükkaragöz, S. (1990) **Demokrasi Eğitimi**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Çeçen, A. (1995) **İnsan Hakları**. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Dahl, R.A. (1993) **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çev: L. Köker). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği ve Türk Demokrasi Vakfı.
- Edis, S. (1989) **Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**. Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları,.
- Gemalmaz, M. S. (2001). **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teori-sine Giriş**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř.

- Giritli, İ.; Bilgen, P.; Akgüner, T. (2001) **İdare Hukuku**. İstanbul: Der Yayınları.
- Gök, F.; Şahin, A.; Eker, C. (2003) **İnsan Haklarına Saygılı Bir Eğitim Ortamına Doğru**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gözler, K. (2002) **İdare Hukuku Dersleri**. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Günday, M. (2002) **İdare Hukuku**. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Gözübüyük, Ş. (1993) **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2002a) **Yönetim Hukuku**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2002b) **T.C. 1982 Anayasası**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülmez, M. (2001) **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**. Ankara: TODAİE Yayını.
- Günday, M. (2002) **İdare Hukuku**. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Gürkaynak, İ.; Gözütok, D.; Akipek, Ş.; Bağlı, M. T.; Erhürman, T.; Özdemir-Uluç, F. (1998) **Yurttaş Olmak İçin**. İstanbul: Umut Vakfı.
- Güven, İ. (2000) **Türkiye’de Devlet, Eğitim ve İdeoloji**. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- İnan, A.N. (1968) **Çocuk Hukuku**. İstanbul: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kahveci, N. (1995) **İnsan Hakları ve İslam**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını.
- Kapani, M. (1981) **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kapani, M. (1996) **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karakütük, K. (2001) **Demokratik Laik Eğitim: Çağdaş Toplum Olmanın Yolu**. Ankara: Anı Yayıncılık
- Karaman, Y. (1993) İlkokul Öğretmenlerinin Gözlemlerine Göre Çocukların Aileleri Tarafından İstismarı ve İhmali, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaman-Kepeneci, Y. (2000) **İnsan Hakları Eğitimi**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karaman-Kepeneci, Y. (2000). **Uluslararası Eğitimde Program ve Ders Kitapları Hazırlanması İçin Yönlendirici İlkeler**. Ankara: TİHAK Yayınları.
- Karaman-Kepeneci, Y. (2007) Eğitimin Hukuki Temelleri, **Eğitim Bilimine Giriş** (Ed. M. D. Karşlı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Lipson, L. (1984) **Demokratik Uygurluk** (Çev. H. Gülalp ve T. Alkan). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mumcu, A. (1994) **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**. Ankara: Savaş Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (2001) **Mustafa Kemal Atatürk – Yurttaş İçin Medeni Bilgiler**. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özbudun, E. (1989) **Türk Anayasa Hukuku**. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Öztan, B. (2002) **Medeni Hukukun Temel Kavramları**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pehlivan Aydın, İ. (2001) **Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Powel, G.B. (1990) **Çağdaş Demokrasiler – Katılma, İstikrar ve Şiddet** (Çev: M. Turan). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği.
- Reardon, B. A. (2000) **Hoşgörü: Barışa Açılan Kapı** (Çev: T. Arsak-Hasdemir, N. Ziyal). Ankara: TİHAK Yayınları.
- Reisoğlu, S. (2001) **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sabuncu, Y. (1993) **Anayasaya Giriş**. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- San, İ. (1991) Yaratıcı Drama: Eğitimsel Boyutları, **Yaratıcı Drama 1985-1995 Yazılar** (Ed. H. Ö. Adıgüzel). Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Sencer, M. (1992) **Hak ve Özgürlük Kavramı**. Ankara: TODAİE İnsan Hakları Yıllığı. Cilt: 14.
- Soysal, M. (1969) **Anayasaya Giriş**. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Soysal, M. (1987) **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tezgel, R. (2008) **Yeni İlköğretim Programlarında İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Kentlilik**. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Teziç, E. (1991) **Anayasa Hukuku**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Demokrasi Vakfı (1992) **Demokrasi Nedir?**. Ankara: Yetkin Basımevi.
- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (2003) **Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin** (Ed. M. T. Bağlı, Y. Esen). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Türkiye İnsan Hakları Kurumu Vakfı (TİHAK) (2000) **Tüm İnsanlar... İnsan Hakları Eğitimi İçin El Kitabı** (Çev: M. Gülmez). Ankara: TİHAK Yayınları.
- Üçok, C. (1975) **Siyasal Tarih (1789-1960)**. Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yücel, H. A. (1998) **İyi Vatandaş İyi İnsan**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2000) **İnsan Hakları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Zevkililer, A. (1992) **Medeni Hukuk**. Ankara: Savaş Yayınları.